

Norske takstoler fra middelalderen

Af Ola Storsletten

Den bygningshistoriske forskning er i stadig utvikling – forhåpentligvis framover. Et foredrag som blir holdt i september 1993 behøver ikke å være dekkende for det man vet om samme tema et par år senere. Ihvertfall følte det nødvendig å gjøre visse justeringer på foredraget fra Hald, da jeg tok dette fram igjen. Blant annet er den noe misvisende tittelen »Middelalderske takkonstruksjoner« endret til »Norske takstoler fra middelalderen«. Med »takstoler« menes her sperrebind med hanebjelke og andre deler som tilsammen danner en mer eller mindre stiv trekant – altså tilsvarende den svenske betydningen, men avvikende fra den danske. Samtlige bevarte takverk i de norske kirkene fra middelalderen har takstoler. Dette gjelder både for de av murt stein – her betegnet som »murkirker« – og stavkirkene. I de bevarte profane tømmerhusene fra middelalderen er det både sperretak og åstak, men de faller utenfor i denne sammenheng.

Et annet kjennetegn ved den bygningshistoriske forskning er at den gjerne beveger seg mellom de store oversikter og mer nærsynte detaljspørsmål. Det er som regel nødvendig med en viss oversikt over materialet som helhet for å kunne vurdere de enkelte detaljer. Omvendt er det nødvendig med atskillig detaljkunnskap for å kunne se de store linjer ved helheten.

Fig. 1. Bø gamle kirke, Telemark. Foto: O. Storsletten 1990.

I 1985 gjorde jeg en oppmåling av Bø gamle kirke i Telemark (fig. 1). Bø gamle er en murkirke fra middelalderen som har etterfulgt en stolpekirke på samme sted. En vanlig datering av murkirken er siste halvdel av 1100-tallet. Ettersom også den opprinnelige takkonstruksjonen med takstoler syntes å være bevart i kirken, kom jeg til å interessere meg litt spesielt for denne delen av bygget. Jeg forsto da snart at det var nødvendig å få et langt bedre kjennskap til de øvrige tilsvarende norske takverk for å kunne vurdere taket i Bø gamle på en skikkelig måte.

Med støtte fra Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd (NAVF) gjorde jeg i løpet av noen måneder i perioden 1989-91 en registrering av bevarte takkonstruksjoner i de ca. 150 norske murkirkene fra middelalderen (fig. 2).¹ Unntatt fra registreringen var de kirker som alt var omfattet av Norges Kirkers registreringer, eller av andre tilsvarende grundige undersøkelser. Undersøkelsen viste at det er bevarte takkonstruksjoner som trolig er opprinnelige i 16 av murkirkene.² I ettertid har jeg også omvurdert to av takkonstruksjonene som jeg i første omgang tolket som sekundære.³ I tillegg til de bevarte takkonstruksjoner kommer dessuten takverket i to murkirker der takkonstruksjonen for lengst er revet, men der tidligere oppmålinger gir grunn til å tro at disse også må ha vært opprinnelige eller i det minste fra middelalderen.⁴

Der takkonstruksjonene er definert som opprinnelige, er dette gjort på grunnlag av en kombinasjon av bygningstekniske indiser – f.eks. innmuring – og de historiske opplysninger. Etterhvert ble jeg også klar over viktige trekk ved konstruksjonen av den enkelte takstol og detaljer, som visse høvelprofiler og en fiskebensaktige sprett-telgging av overflatene som preger en stor del av materialet fra middelalderen.

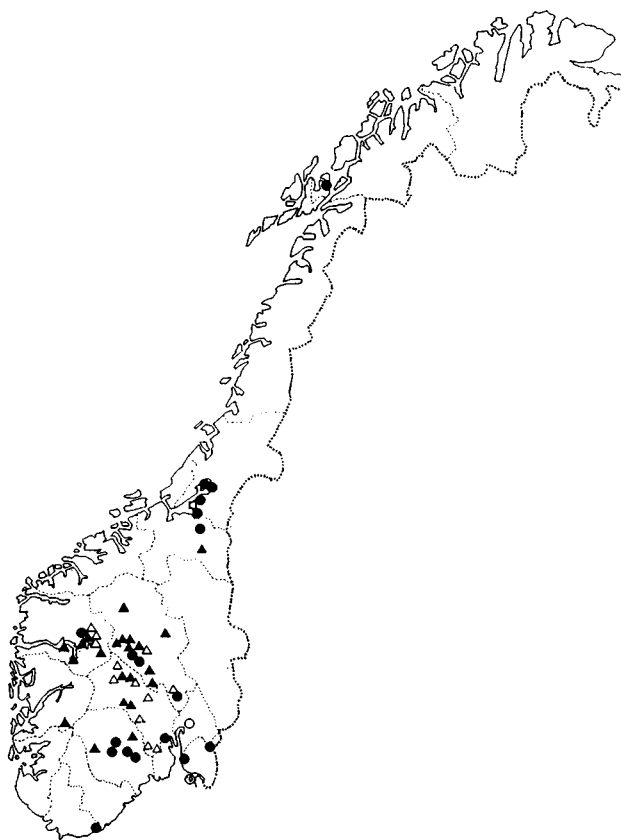

Fig. 2. Bevarte og kjente opprinnelige takkonstruksjoner med takstoler i norske middelalderkirker.

- Murkirke med bevart takkonstruksjon.
- Murkirke med kjent takkonstruksjon.
- ▲ Stavkirke med bevart takkonstruksjon..
- △ Stavkirke med kjent takkonstruksjon.
- Løstet kirke med bevart/kjent takkonstruksjon.

Så langt er ikke sprett-telgging kjent fra norske konstruksjoner etter ca. 1350. Den store pesten – Svarstedauen – rammet Norge hardt, og man antar at

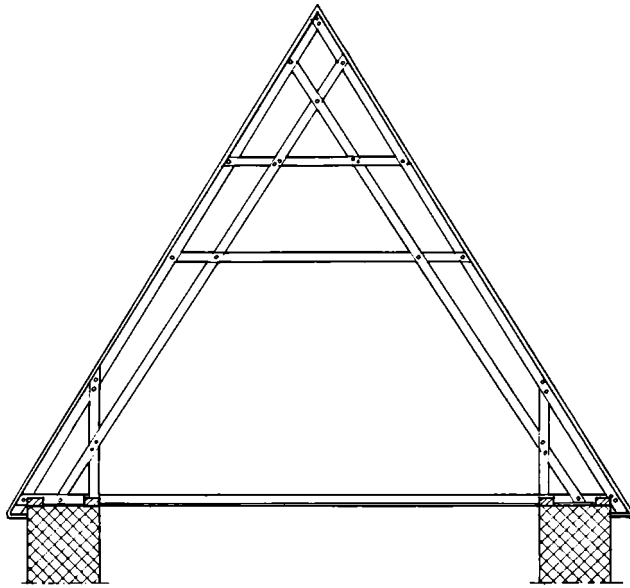

Fig. 3. Vestre Slidre kirke, Oppland. Takstol, skip. Etter oppmåling av O. Nordhagen 1905.

både sprett-telggingen og enkelte andre sider ved tømmerhåndverket ble forlatt i forbindelse med byggestansen som fulgte etter katastrofen.

Den andre store gruppen av kirkebygg fra middelalderen i Norge er de 28 bevarte stavkirkene. Om man går igjennom dette materialet, viser det seg da at det er bevart trolig opprinnelige takkonstruksjoner i hele 18 av de norske stavkirkene.⁵ Dertil kommer takkonstruksjonen i en stavkirke som ble flyttet til det nåværende Polen i forrige århundre.⁶ Stavkirkene var dessuten blant de første norske kulturminner som ble systematisk oppmålt. På den måten kjenner vi utformingen av takkonstruksjonen i 11 av de stavkirker som nå er forsvunnet.⁷

I Norge vet vi bare om to-tre kirker fra middelal-

deren med laftekonstruksjon. Fra en av disse er det bevart såpass meget av en trolig opprinnelig takkonstruksjon med takstoler at det er mulig å rekonstruere denne.⁸

Om man holder seg til det rimelig sikre materialet, har vi altså tilsynelatende opprinnelige takkonstruksjoner med takstoler i 37 norske kirker fra middelalderen. Dertil kjenner vi – pr. i dag – til trolig opprinnelige takkonstruksjoner med takstoler i ytterligere 14 kirkebygg, slik at det ialt utgjør 51 kirker. Materialet kan synes relativt beskjedent, men det er likevel stort nok til at man kan gjøre en forsøksmessig gruppering og enkelte dybdeboringer.

I Norge er murkirkene fra middelalderen en slags økonomisk indikator. De fleste er knyttet til byene og til områdene rundt disse i den sørlige og midtre delen av landet. I tillegg kommer den relativt rike kystsonen og de viktigste ferdselsveiene, der det også ble bygget flere murkirker. De bevarte takverk finnes stort sett i de mer avsidesliggende kirkene, i det indre Østland og Trøndelag. Også det har selvfølgelig med økonomi å gjøre – i tillegg til klimaet. I de sentrale strøk og områdene langs kysten ble takverkene skiftet ut på et tidlig tidspunkt. Bredden på de rom som de bevarte takkonstruksjoner i murkirkene dekker, varierer fra ca. 4 m i de smaleste korene til over 10 m i de bredeste skipene. Takverkene er likevel forbausende like og lar seg gruppere i to hovedtyper: »Østland-typen« og »Trøndelag-typen«.

12 av 13 av de bevarte og kjente takverk i murkirkene i den sør-østlige delen av landet har takstoler av «Østland-typen» med bindebjelke, sperrer og tilnærmet parallelle undersperrer (fig. 3.).⁹ Så godt som alle har dessuten hanebjelke, og ofte er det satt inn knestokker ved takfoten. Takvinkelen ligger mellom ca. 45 og 60 grader. Samtlige skip har også opprin-

nelig hatt loft, mens koret i enkelte tilfeller har hatt »åpen« takkonstruksjon. Forbindelsen mellom takstolens deler er gjennomgående utført som bladninger og kamminger med parallelle sider som er låst med trenagler. Overflatene er sprett-telgjet eller de virker nærmest pussete, det siste er gjerne kombinert med høvelprofiler av middelaldertype. De enkelte takstoler er ikke merket. Et annet viktig trekk som gjelder for samtlige 13 takverk i området er at bordkledningen er festet direkte til hovedsperrene med trenagler. Alle kirkene med takstoler av »Østland-typen« blir vanligvis datert til perioden 1150 til 1250. De dendrokronologiske prøver som så langt er blitt foretatt, har gitt resultatene 1181, etter 1220, 1226 og 1268.¹⁰

I Trøndelag har 4 av de 5 bevarte takkonstruksjonene takstoler med, sperrer, tilnærmet parallelle undersperrer, saksesperrer og hanebjelke (fig. 4).¹¹ I et tilfelle har takstolene bindebjelke, og i et par tilfeller er det satt inn knestokker ved takfoten. Takvinkelen varierer mellom 50 og 60 grader. Bortsett fra kirken med bindebjelker, synes samtlige takverk av »Trøndelag-typen« opprinnelig å ha vært »åpne«, uten himling. Detaljene ved takstolene tilsvarende de av »Østland-typen«. Forbindelsene mellom takstolens deler er utført som bladninger og kamminger med parallelle sider som er låst med trenagler. Delene er sprett-telgjet eller pusset og med høvelprofiler av middelaldertype. I likhet med takstolene av »Østland-typen« er heller ikke de trønderske takverkene merket. Derimot avviker det trønderske materialet når det gjelder forbindelsen mellom takstoler og takbord. I samtlige 5 bevarte takkonstruksjoner er takbordene festet til smekre åser som er felt ned i hovedsperrene.¹² Den tradisjonelle datering av de aktuelle trønderkirkene er den samme som for kir-

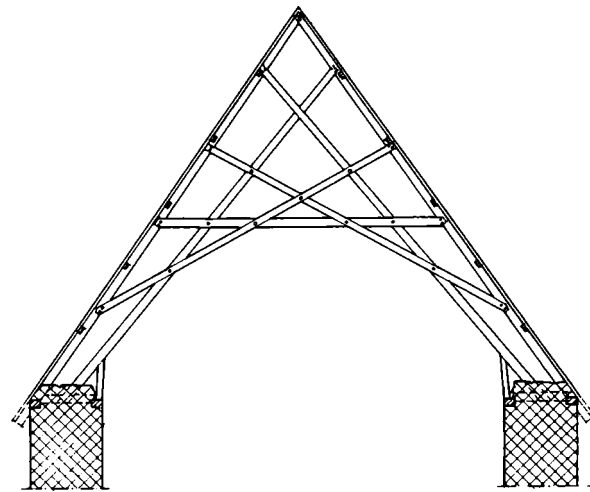

Fig. 4. Selbu kirke, Sør-Trøndelag. Takstol, skip. Etter oppmåling av E. Gjone 1941.

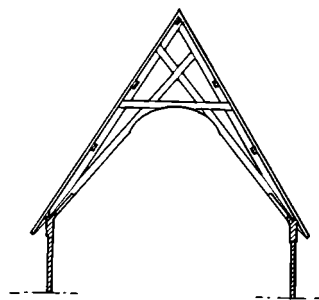

Fig. 5. Reinli stavkirke, Oppland. Takstol, skip/kor. Etter oppmåling av H. Klem 1948.

kene på Østlandet, d.v.s. perioden 1150 til 1250. De dendrokronologiske undersøkelser som så langt er blitt foretatt av takverkene med takstoler av »Trøndelag-typen« har gitt resultatene 1140, 1191, 1191 og 1198.¹³

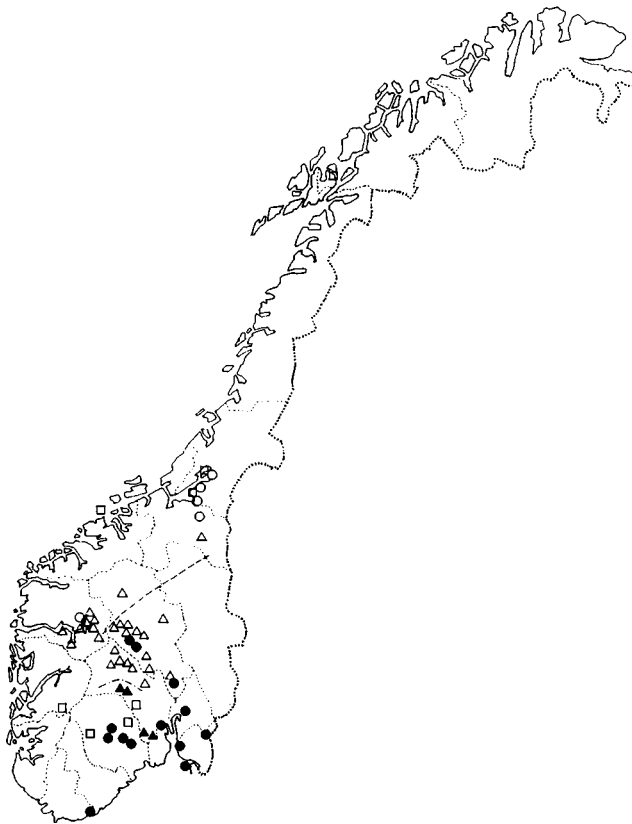

Fig. 6. Hovedtyper av takkonstruksjoner med takstoler i norske middelalderkirker.

- Murkirke med bevart/kjent takstol av »Østland-typen«.
- Murkirke med bevart/kjent takstol av »Trøndelag-typen«.
- △ Stavkirke med bevart/kjent takstol av »normal-typen«.
- ▲ Stavkirke med bevart/kjent takstol av »Oslofjord-typen«.
- Bevart/kjent takstol av annen type.
- Grense mellom takstoler av »Østland-typen« og »Trøndelag-typen«.
- Grense mellom takstoler av »Oslofjord-typen« og »normal-typen«.

De bevarte stavkirker er samlet i de indre og mest avsidesliggende deler av Midt- og Sør-Norge. Også

dette er et uttrykk for økonomisk aktivitet – eller rettere for en mangel på slik. I likhet med murkirkene er de bevarte stavkirkene tradisjonelt blitt datert til perioden 1150-1250. De meget få brukbare dendrokronologiske dateringer som så langt foreligger av kirker med bevart takverk har gitt resulater som ligger i annen halvdel av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet.¹⁴ (fig. 5) De bevarte og kjente takverk med takstoler i stavkirkene varierer noe. Bredden på de aktuelle rom varierer fra snaut 3 m til drøyt 7 m. I hele 25 av kirkene har imidlertid takverkene takstoler med sperrer, saksesperrer, hanebjelke og takbord som er festet til spinkle åser som er felt ned i sperrene (fig. 5).¹⁵ De aktuelle kirkene er spredd over det meste av det sørlige Norge, og takstolene kan derfor betegnes som »normal-typen«. Takvinkelen er gjennomgående noe under 60 grader. Forbindelsene mellom takstolens enkelte deler er utført med bladninger og kamninger med parallelle sider som er låst med trenagler, tilsvarende steinkirkenes bevarte takverk. Enkelte særlig spinkle deler kan dessuten være festet med smidde spiker. Heller ikke stavkirkenes takstoler av »normal-typen« er merket.

Både når det gjelder hovedkonstruksjon og detaljering er det altså stor likhet mellom murkirkenes takverk og takverkene i stavkirkene. Og rimeligvis må det være slik. De to typer kirkebygg ble oppført på samme tid og tilsynelatende av håndverkere fra samme bygningsmiljø. I hvert fall synes tømmermennene å ha hatt samme verktøykasse og opplæring i bruk av innholdet i denne. Også på stavkirkenes deler finner man tilsvarende høvelprofiler og sprett-telgjete overflater som i murkirkenes takverk. Størst likhet er det likevel mellom stavkirkenes takstoler av »normal-typen« og takstolene av »Trøndelag-typen« i murkirkene. I begge tilfeller er takverkene »åpne«,

uten himling og så godt som alltid med takstoler uten bindebjelker. Også i stavkirkene blir takstolernes stivhet blir sikret av saksesperrer, og i begge tilfeller er takbordene festet til åser.

Om man ser på et oversiktskart der stavkirkene med takstoler av »normal-typen« og steinkirkene med takstoler av »Trøndelag-typen« og »Østland-typen« er inntegnet, danner de tre gruppene av kirker delvis overlappende områder (fig. 6). Ettersom det synes å være relativt stor likhet mellom takverkene i stavkirkene og i de trønderske murkirkene, er det på det nåværende tidspunkt fristende å se dette som en utvidelse av en tidligere påpekt kulturgrense mellom Vestlandet og Østlandet langs fjellmassivet i den sørlige delen av Norge.¹⁶ Det hører med til bildet at det ene bevarte takverket i en murkirke fra middelalderen på Vestlandet tilsynelatende også kan knyttes til »Trøndelag-typen« på grunn av en »åpen« takkonstruksjon og nedfelte åser i sperrene.¹⁷

Også i området som omfattes av stavkirkenes bevarte og kjente takverk kan man finne spor etter et konstruktivt skille som kan ha sammenheng med kulturgrensen mellom den vestlige og den østlige delen av Sør-Norge. I dalene i det indre av Sør-Norge overlapper riktignok stavkirkenes takverk av »normal-typen« og de bevarte takverk av »Østland-typen« i murkirkene hverandre, men i den sør-østlige ytterkanten av området for de bevarte og kjente takverk med takstoler i stavkirkene kan man iaktta en interessant forskjell.

Områdene på hver side av Oslo-fjorden var tidlig sentrale strøk av landet. Også der har det vært stavkirker, men så godt som alle har forsvunnet på et tidlig tidspunkt. Til de bevarte stavkirker som ligger nærmest dette området hører kirkene i Numedal i Buskerud. De bevarte takverk i Nore og Uvdal stav-

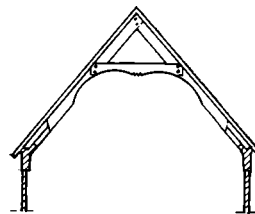

Fig. 7. Uvdal stavkirke, Buskerud. Takstol, skip. Etter oppmåling av J. Kløften 1901.

kirker avviker noe i forhold til det som her er kalt »normal-typen« ved at takstolene er uten saksesperrer og ved at takbordene er lagt direkte på hovedsperrene, altså talsvarende takstolene av »Østland-typen« (fig. 7). Vi vet dessuten at de tidligere stavkirkene i Tuft og Komnes i Buskerud har hatt en tilsvarende takkonstruksjon. Takstolene i de relativt nærliggende Heddal stavkirke i Telemark og i den tidligere Veggli stavkirke i Buskerud danner et slags overgangsfenomen. Takstolene der har hatt saksesperrer, men takbordene synes å ha vært festet direkte til sperrene. Konstruksjonen med takbordene som er festet direkte til takstolens sperrer gjelder dermed for samtlige bevarte og kjente takkonstruksjoner i stavkirker i områdene aller nærmest Oslofjorden. På det nåværende tidspunkt synes det nærliggende å opprette en ekstra gruppe for stavkirkenes takkonstruksjoner som kan kalles for »Oslofjord-typen«, og som konstruktivt kan knyttes til murkirkens takstoler av »Østland-typen«.

De håndverksmessige detaljer ved takverkene i de bevarte stavkirkene i Nore og Uvdal tilsvarer imidlertid de av »normal-typen«, med forbindelser i form av bladninger med parallelle sider som er låst med trenagler. Fra kirkene kjennes også den samme over-

flatebehandlig i form av sprett-telgging og nærmest pussete flater, de karakteristiske høvelprofiler og den manglende merking av takstolene. Man kan kalle dette for håndverkernes »signatur«, d.v.s. nærmest mekaniske arbeidsoperasjoner som synes å være felles for hele den sørlige halvdel av Norge i perioden 1150-1250. Dermed er det også grunn til å stanse opp når man treffer på en sterkt avvikende konstruksjon som man i utgangspunktet antar er fra samme tid – eller i det minste fra før 1350.

Trondenes kirke ved Harstad i Troms er den nordligste av de bevarte middelalderkirker i Norge og ligger godt nord for det området der takverkene av »Trøndelag-typen« er bevart. Kirken er relativt stor, skipets bredde er ca. 12 m. Detaljer som portaler og vindusåpninger er gotiske, og kirken blir gjerne dateret til perioden 1250-1350 (fig. 8). De opprinnelige takverkene er tilsynelatende bevart over både skip og kor. Enkelte detaljforskjeller gjør det rimelig å anta at koret på vanlig måte er blitt bygget noe før skipet. Spor etter en midlertidig bordvegg ved overgangen mellom skip og kor støtter en slik hypotese. Det er dessuten foretatt en utbedring av den østre enden av skipets takverk.

Forbausende nok er takverkene over både skip og kor i Trondenes kirke av en type som minner om det som her er kalt »Østland-typen« med takstoler med tilsynelatende opprinnelig gjennomgående bindebjelke, sperrer, tilnærmet parallelle undersperrer, hanebjelke og knestokker ved takfoten. Takvinkelen er ca. 55 grader, og takbordene er festet direkte til sperrene. I detaljeringen er det imidlertid flere avvik i forhold til både de øvrige bevarte takverk av »Østland-typen« og de av »Trøndelag-typen«. En viktig ulikhet er at de enkelte takstoler i Trondenes kirke er merket. Over koret er delene merket med streker,

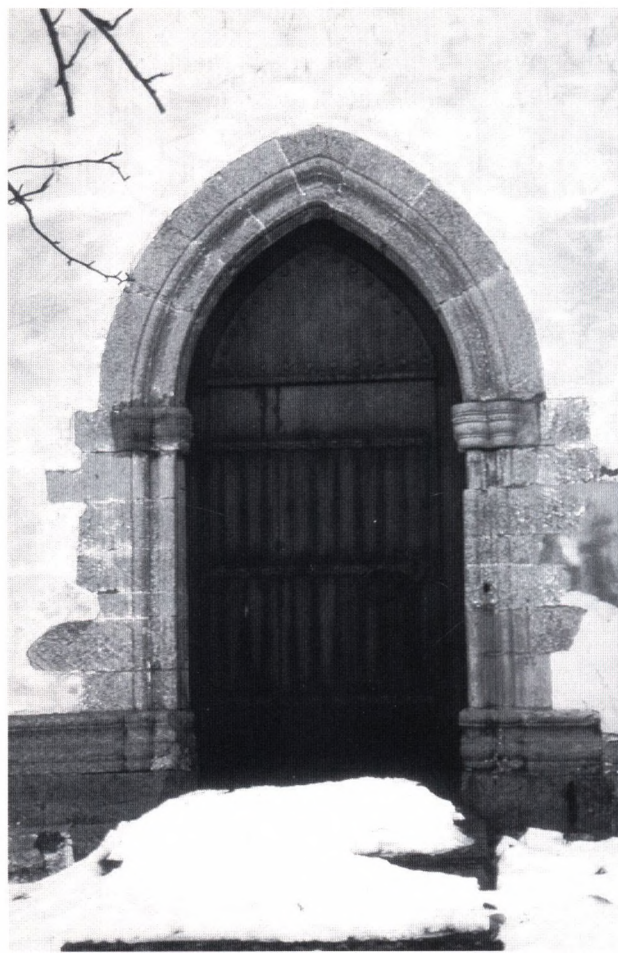

Fig. 8. Trondenes kirke, Troms. Vestportalen. Foto: O. Storsletten 1992.

over skipet med ulike runelignende figurer. Det er heller ikke spor av sprett-telgging på materialene, og forbindelsene mellom de enkelte deler er delvis utført som bladninger med parallelle sider som er låst med nakke, i tillegg til trenagler (fig. 9).

Fig. 9. Trondenes kirke, Troms. Detalj av takstol over skip. Foto: O. Storsletten 1990.

Ikke minst det siste punktet syntes å være en alvorlig innvending mot å slå takstolene i Trondenes kirke sammen med det øvrige middelaldermaterialet. Når man ser bort fra den bindingsverksliknende – og trolig relativt sene – konstruksjonen i den tidligere Hof stavkirke i Hedmark, er overbladninger som er låst med nakne tilsynelatende ikke representert i de øvrige bevarte og kjente norske middelalderkonstruksjoner. Ettersom både takverkene og merkingen virket påfallende alderdommelige, og det ikke er opplysninger om eller spor etter brann eller ombygginger av takverkene som helhet, syntes det likevel rimelig å anta at takkonstruksjonen er fra middelalderen. I tillegg kommer den store geografiske

avstand til de øvrige bevarte takverk som også kan forklare enkelte forskjeller.

For å være helt sikker ble det tatt dendrokronologiske prøver fra takkonstruksjonen. Prøvene fordelte seg på korets takkonstruksjon, skipets takkonstruksjon og ombyggingen av den østre del av taket over skipet. Rent kronologisk er ikke dateringene særlig overraskende. Først synes koret å ha blitt bygget ferdig, så skipet og til slutt endringen av skipets takverk mot øst. Dateringene avviker imidlertid såpass sterkt i forhold til våre vante forestillinger om norsk sen-middelalder at det er vanskelig å se de fulle konsekvenser av resultatet på det nåværende tidspunkt. Materialene over koret synes å være felt vinterhalvåret 1399-1400. Materialene over skipet er felt 1434 eller noe senere. Ombyggingen av takverket over skipets østre del er gjort med materialer som er felt vinterhalvåret 1504-05.¹⁸ Den forbausendet sene dateringen av takkonstruksjonen i Trondenes kirke synes å bli bekreftet av tidligere c-14 dateringer av tekstilrester som er brukt som tettemiddel mellom takbordene. Av fire prøver ble to datert til perioden 1280-1390/1400 og to til 1380/85-1420.¹⁹

Innledningsvis understreket jeg nødvendigheten av å kjenne et bygningshistorisk materiale både som helhet og i detalj. Et forsøk på en beskrivelse og en klassifisering av bevarte norske takkonstruksjoner med takstoler ble gjort av den fremragende bygningsforskeren Erling Gjone i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.²⁰ Fordi han ikke kjente materialet som helhet, var han imidlertid avskåret fra å kunne se de vesentlige likheter og forskjeller ved dette, som forskjellen mellom takstolene av »Østland-typen« og de av »Trøndelag-typen«. Av samme grunn var han også avskåret fra å kunne rea-

gere på viktige avvikende dateljer, som bruken av nakne i forbindelsene takstolene i Trondenes kirke. Det hører dessuten med at Gjone ikke hadde de samme dateringsmuligheter som vi har i dag.

Noter

1. Ola Storsletten: Bevarte takkonstruksjoner i norske murkirker fra middelalderen. Registrering. FOK-prosjekt nr. 240.89.005. 1989-91. Rapport. I-III. Mangfoldiggjort 1992.
2. Rødenes kirke, Østfold, skip og kor.
Rygge kirke, Østfold, skip.
Skoger gamle kirke, Buskerud, kor.
Tingelstad kirke, Oppland, skip og kor.
Ulness kirke, Oppland, kor.
Vestre Slidre kirke, Oppland, skip og kor.
Nes kirke, Telemark, kor.
Kviteseid kirke, Telemark, skip og kor.
Bø gamle kirke, Telemark, skip og kor.
Dale kirke, Sogn og Fjordane, kor.
Selbu kirke, Sør-Trøndelag, skip.
Værnes kirke, Nord-Trøndelag, skip, kor og sakristi.
Alstadhaug kirke, Nord-Trøndelag, skip og kor.
Hustad kirke, Nord-Trøndelag, skip og kor.
Mære kirke, Nord-Trøndelag, skip.
Trondenes kirke, Troms, skip og kor.
3. Seljord kirke, Telemark, i det minste skipet. Takonstruksjonen er av middelaldertype og med klar sprett-telgjing.
Tveit kirke, Vest-Agder, kor. Avtrykk i murveggen viser at den opprinnelige takkonstruksjonen må ha vært av samme type som den eksisterende.
4. Skedsmo kirke, Skedsmo kommune, Akerhus, skip og kor. Konstruksjonen er vist i en gammel oppmåling. Antikvarisk arkiv.
Hvaler kirke, Hvaler kommune, Østfold, skip. Et tidligere dokumentert avtrykk i den ene gavlen viser at takstolen har vært av middelaldertype. Christie/Christe: Norges Kirker, Østfold, bd. 1. Oslo 1959, s. 87 f.
5. Gol kirke, Buskerud, skip.
Torpo kirke, Buskerud, skip.
Nore kirke, Buskerud, skip og kor.
- Uvdal kirke, Buskerud, skip og kor.
Lom kirke, Oppland, skip og kor.
Ringebu kirke, Oppland, skip.
Hedalen kirke, Oppland, skip.
Reinli kirke, Oppland, skip/kor.
Lomen kirke, Oppland, skip.
Hegge kirke, Oppland, skip.
Høre kirke, Oppland, skip.
Øye kirke, Oppland, skip og kor.
Heddal kirke, Oppland, skip og kor.
Eidsborg kirke, Telemark, skip.
Urnes kirke, Sogn og Fjordane, skip og kor.
Hopperstad kirke, Sogn og Fjordane, skip og kor.
Undredal kirke, Sogn og Fjordane, skip.
Haltdalen kirke, Sør-Trøndelag, skip og kor.
6. Vang kirke, Oppland, skip og kor.
7. Nes kirke, Buskerud, skip og kor.
Flå kirke, Buskerud, skip.
Hemsedal kirke, Buskerud, skip.
Ål kirke, Buskerud, skip.
Komnes kirke, Buskerud, skip/kor.
Tuft kirke, Buskerud, skip/kor.
Grindaker kirke, Oppland, skip.
Volbu kirke, Oppland, kor?
Årdal kirke, Sogn og Fjordane, skip/kor.
Rinde kirke, Sogn og Fjordane, skip/kor.
Fortun kirke, Sogn og Fjordane, skip.
8. Fløan kapell, Nord-Trøndelag, skip/kor.
9. Rødenes kirke, Østfold, skip og kor.
Rygge kirke, Østfold, skip.
Hvaler kirke, Østfold, skip.
Skedsmo kirke, Akerhus, skip og kor.
Skoger gamle kirke, Buskerud, kor.
Tingelstad kirke, Oppland, skip og kor.
Ulness kirke, Oppland, kor.
Vestre Slidre kirke, Oppland, skip.
Kviteseid gamle kirke, Telemark, skip og kor.
Bø gamle kirke, Telemark, skip og kor.
Seljord kirke, Telemark, skip.
Tveit kirke, Vest-Agder, kor.
10. Rygge kirke, Østfold, etter 1226 (skip).
Tingelstad kirke, Oppland, 1220 (skip).
Nes kirke, Telemark, 1181 (kor).

- Vestre Slidre kirke, Oppland, (skip) 1268.
 Dateringene er foretatt av Terje Thun, Botanisk institutt, Universitetet i Trondheim.
11. Selbu kirke, Sør-Trøndelag, skip.
 Værnes kirke, Nord-Trøndelag, skip og kor.
 Alstadhaug kirke, Nord-Trøndelag, skip og kor.
 Mære kirke, Nord-Trøndelag, skip.
 12. I Hustad kirke, Nord-Trøndelag, har skipet imidlertid takstoler der takbordene er festet direkte til sperrene.
 13. Selbu kirke, Sør-Trøndelag, 1191 (skip).
 Værnes kirke, Nord-Trøndelag, 1140 (kor) og 1191 (skip).
 Hustad kirke, Nord-Trøndelag, 1162 (skip). Mære kirke, Nord-Trøndelag, 1198 (skip). Dateringene utført av Terje Thun, Botanisk institutt, Universitetet i Trondheim.
 14. Gol stavkirke, Buskerud, eldste ytterste årring etter 1212.
 Torpo stavkirke, Buskerud, siste halvdel av 1100-tallet.
 Uvdal stavkirke, Buskerud, eldste ytterste årring etter 1195.
 Nøre stavkirke, Buskerud, eldste ytterste årring etter 1195.
 Haltdalen stavkirke, Sør-Trøndelag, ca. 1170.
 Dateringene er foretatt av Terje Thun, Botanisk institutt, Universitetet i Trondheim, som understreker at de må brukes med forsiktighet!
 15. Gol kirke, Buskerud, skip.
 Torpo kirke, Buskerud, skip.
 Nes kirke, Buskerud, skip og kor.
 Hemsedal kirke, Buskerud, skip.
 Ål kirke, Buskerud, skip.
 Flå kirke, Buskerud, skip.
 Lom kirke, Oppland, skip og kor.
 Ringeby kirke, Oppland, skip.
 Hedalen kirke, Oppland, skip.
 Reinli kirke, Oppland, skip/por.
 - Lomen kirke, Oppland, skip.
 Hegge kirke, Oppland, skip.
 Høre kirke, Oppland, skip.
 Øye kirke, Oppland, skip og kor.
 Vang kirke, Oppland, skip og kor.
 Grindaker kirke, Oppland, skip.
 Volbu kirke, Oppland, kor.
 Urnes kirke, Sogn og Fjordane, skip og kor.
 Hopperstad kirke, Sogn og Fjordane, skip og kor.
 Undredal kirke, Sogn og Fjordane, skip?
 Kaupanger kirke, Sogn og Fjordane, kor.
 Årdal kirke, Sogn og Fjordane, skip/kor.
 Rinde kirke, Sogn og Fjordane, skip/kor.
 Fortun kirke, Sogn og Fjordane, skip.
 Haltdalen kirke, Sør-Trøndelag, skip og kor.
 16. Skillet er blant annet beskrevet av Robert Kloster i artikkelen »Norsk folkekunst«, i Kloster: Tradisjon og impuls, Oslo 1975, s. 26 f.
 17. Dale kirke. Sogn og Fjordane, koret. Helt uproblematisk er dette likevel ikke. Takstolene mangler saksesperrer og kan derfor ikke regnes som fullverdige eksempler på »Trøndelag-typen«. Også skipets takkonstruksjon kan ved nærmere undersøkelse vise seg å være opprinnelig, og der er er takbordene festet direkte til sperrene.
 18. Ettersom prøvene fra Trondenes kirke ikke lot seg innpasse i den norske referankekurven for Nord-Norge som starter først på 1600-tallet, ble dateringene foretatt av Thomas Bartholin, Kvartærgeologisk avdeling, Universitetet i Lund, Sverige.
 19. Dateringen ble foretatt av Laboratoriet for radiologisk datering, Trondheim, 1991.
 20. Erling Gjone: Takstoler. I: Tak d, Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bd. XVIII, Oslo 1974, sp. 56 f.